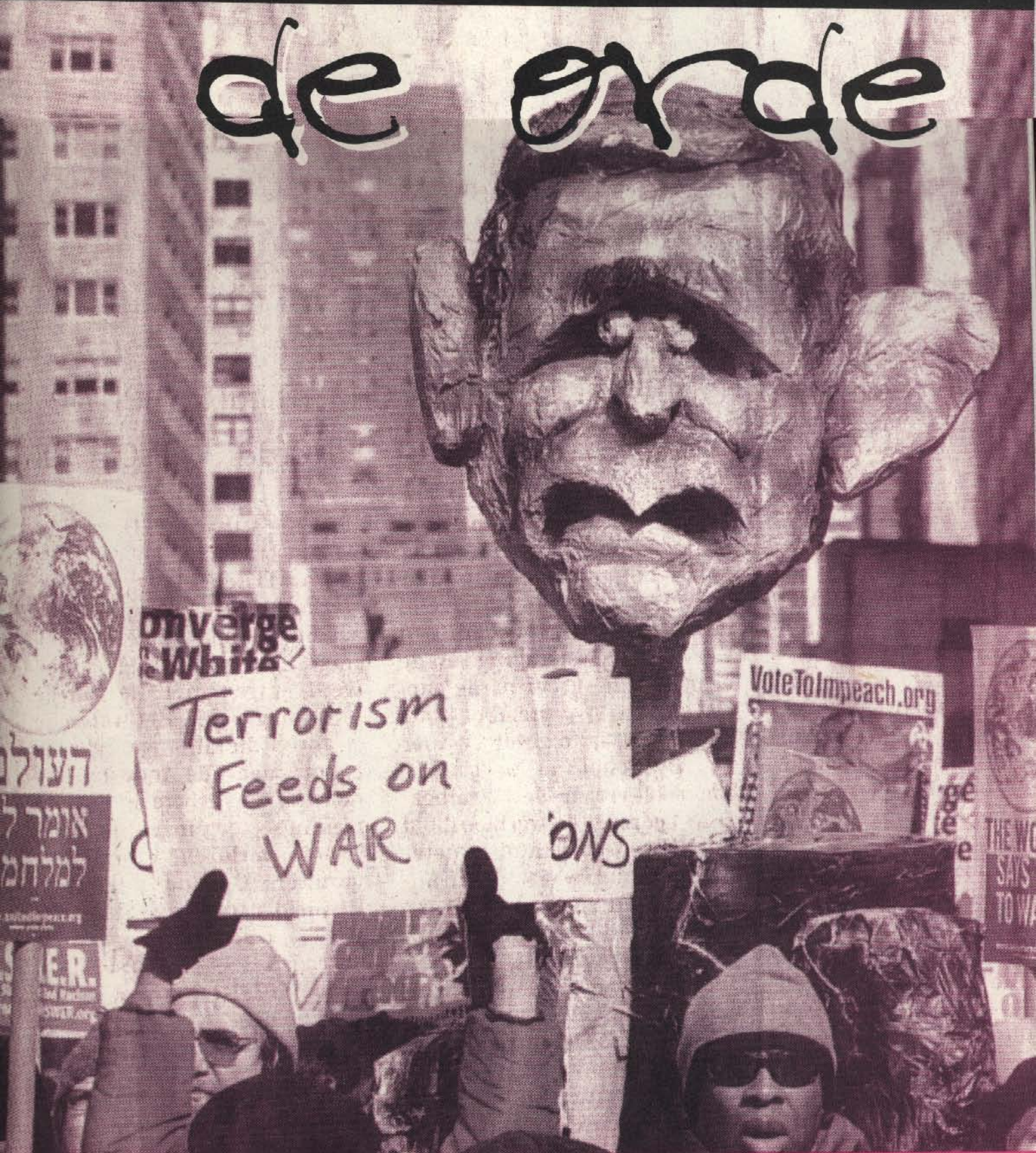


BUITEN

jaargang 14, 1e kwartaal, voorjaar 2003

de erode



Verdeeld ten onder
Oorlogsretoriek in de polder
Wat bezielt anarchisten?

€ 2,50

Oorlogsretoriek in de polder

Het wordt tijd dat we weer eens massaal gaan gokken op een betere wereld. Daarbij vereist elke vorm van verzet een helder inzicht. En alles draait daarbij om interesse. Waar geen interesse is, is al gauw verkettering en demonisering.

Filosoof Henk Oosterling stort zich daarom op Het Grote Vergeten, De Broeierige Oorlog, Netwerkoorlogen en Mondiale Interesse. Een denkexerctie.

DOOR HENK OOSTERLING

Laten we een denkexperiment doen om woorden te vinden voor een gebeurtenis waarvoor woorden eigenlijk te kort schieten. Een absolute gebeurtenis waarvoor alleen lege eenlettergrepige aanroepingen met een pseudo-religieuze toonzettingen lijken te volstaan: God, Jesus, Christ. Of iets blasfemischer: shit! Met de ontredde en onthutsing die ieder moet hebben gevoeld bij de mandala-achtige tvbeelden en de zich als mantra's herhalende slogans is de bodem uit ons wereld- en mensbeeld geslagen en dringt zich ontegenzeggelijk een aantal vragen op: in wat voor wereld leven we waarin zoets kan gebeuren? En: wat voor 'mensen' zijn in staat tot dit soort gruwelijke misdaden? De complexe globale conflictsituatie waarin we verzeild zijn geraakt, mag dan voor sommigen uitnodigen om van alles wat we tot nu toe dachten over hoe de wereld en hoe wij in elkaar zitten te herdenken, mij lijkt het eerder de apotheose van wat al ruim tien jaar eerder, misschien wel dertig jaar geleden, in gang is gezet. Achter deze humane ontredde insisterende, de vraag naar de politiek-economische analyse van onze huidige situatie. Ik zeg met opzet en nadrukkelijk 'onze', omdat nu eindelijk duidelijk is geworden dat in een geglobaliseerde wereld ieder individu in mindere of meerdere mate betrokken is, of ie dat nu wilt of niet.

Welk standpunt nemen we in? Bij gebrek aan een vooruitziende blik weet niemand echt te overtuigen, ook al wordt het argument nog zo daadkrachtig gepresenteerd. In de gapende leegte van de geheel verlaten nationaal-politieke arena klinkt elk argument tegen de oorlog even hol op als ieder argument vóór. Iedereen is weliswaar akkoord dat het geweld instrumenteel is - het is ergens goed voor - maar de eindtermen verschuiven voortdurend. Eerst is het de opsporing van Bin Laden - dead or alive - dan de democratisering van Afghanistan. Meer globaal georiënteerden houden het op de indaming van de Islam: religieus 'containment'. Volgens critici is het de oliedoorvoer die moet worden veilig gesteld. Maar welk argument er ook te berde wordt gebracht, uiteindelijk worden alle voors door een retoriek bij elkaar gehouden die even fundamentalistisch is als het te bestrijden moslimfundamentalisme.

Argumenten en aanpak van de voorstanders van de oorlog stemmen structureel overeen met de retoriek die tijdens de Koude Oorlog tegen het communisme werd gehanteerd. Er wordt zelfs over een statenoorlog gesproken, waarbij de expansionistische ideologie van de Islam als handvat wordt gebruikt. Daarbij wordt niet alleen onkritisch gesproken over Dé Islam, maar van deze retoriek gaat ook de suggestie uit dat de staatssoevereiniteit nog steeds dezelfde is als drie en een halve eeuw geleden, toen met de vrede van West-Falen de staatssoevereiniteit formeel werd vastgelegd.

Tegenstanders wijzen daarentegen op de voortzetting van het 19e eeuwse imperialistische project in naam van de onvermijdelijke globalisering, nu echter onder auspiciën van de Wereldbank, het Internationale Monetaire Fonds en de World Trade Organization, die de transnationale belangen zouden dienen van de inmiddels tot-eigen culturen uitgegroeide internationale ondernemingen. Hiermee zou het statelijke expansio-

nisme worden voltooid dat in de 17e eeuw met de grote ontdekkingsreizen is begonnen en in de 18e en 19e eeuw in de wereldrijken zijn beslag kreeg tot er met de Eerste en Tweede Wereldoorlog een eind aan kwam.

Maar hoe groot de verschillen tussen voor- en tegenstanders ook zijn, ze zijn het blijkbaar over twee dingen eens: de analytisch-kritische waarde van het oppositiemodel. Daarbij worden ze vertoogsmatig gesteund door Samuel Huntingtons boek *Bolsende beschavingen. Cultuur en conflict in de 21ste eeuw* en politiek door de door Bush gehanteerde termen: dead or alive, us or them, yes or no. In deze 'war on terror' of 'war against terrorism' stemt een enqueteaire houding waarin zelfs een eigen mening niet tot de mogelijkheden behoort, overeen met het gekozen oppositiemodel.

Uit retorische overwegingen neem ik in onze denkexerctie dit model eveneens tot uitgangspunt. Ik geef er echter een andere invulling aan om het huidige mondiale conflict te analyseren. Daartoe wil ik u een inkijsje geven in de vierde monotheïstische godsdienst en alle paradoxen die met deze gepaard gaan: het marktfundamentalisme als bevrijdingstheologie. Daartoe ga ik uit van de volgende opposities: twee fundamentalismen - moslim- versus marktfundamentalisme¹ - twee theologieën - Islam versus ICTheologie - twee arbeidsopvattingen - werken en netwerken - en twee vrijheidsideologieën - ultraliberalisme versus global justice. Zo tracht ik indirect licht te werpen op de huidige zeggingskracht van moderne categorieën als geloof, arbeid en vrijheid. Iets retorischer gekarakteriseerd zijn het de volgende thema's waarmee ik me bezig zal houden: Het Grote Vergeten, De Broeierige Oorlog, Netwerkoorlogen en Mondiale Interesse. De verschillende statements sluiten niet naadloos op elkaar aan. Ze vormen de draden van een provisorisch vangnet dat over alle voor en tegens heen wordt geworpen om verkokering tegen te gaan en het wankelend beleid van nationale staten te pareren, die de illusie van hun nationale soevereiniteit koesteren om problemen die te groot zijn om op nationaal niveau aangepakt te worden, van zich af te schuiven, terwijl ze in intergouvernementele samenwerkingsverbanden de soevereiniteit inzetten om haar belangen te beschermen.

Maar als er na 11 september 2001 iets is veranderd, dan in ieder geval in die zin dat nu ook tot de grote massa's het besef is doorgedrongen dat nationale belangen niet meer af te bakenen en zeker niet meer te beschermen zijn. Dit ongemakkelijke besef heeft inmiddels geleid tot een aantal correcties in de internationale betrekkingen. Nederland heeft in de persoon van de voormalige minister Herfkens effectief gepleit voor 0,7% van het bruto binnenlands product voor ontwikkelingshulp; in Marrakesh is Tokyo gered zonder dat er overigens sancties zijn vastgesteld; er zijn immense reducties van het kernwapenarsenaal gemaakt tussen de voormalige grootmachten Rusland en Amerika; in Qatar zijn door de WTO maatregelen voorgesteld om octrooien van medicijnen open te breken. Maar of deze maatregelen de aanzet zijn voor dat wat de Amerikanen 'infinite justice' hebben gelabeld, is nog maar de vraag. Iedere gemiddelde krantenlezer kan immers op z'n vingers natellen dat het

IHAD vs. MAWORLD



ogenschijnlijk onwaarschijnlijke bedrag van 50 miljard steun voor de minder ontwikkelde landen slechts een druppel is op de gloeiende plaat die Aarde heet en in ieder geval niets is vergeleken met 350 miljard landbouwsubsidies die de Europese Unie jaarlijks uittrekt om haar eigen boeren te beschermen. De wereldomzet bedraagt totaal 30.000 miljard. Van dit bedrag vloeit 80% terug naar de rijke landen. Stel u een reclame voor God Inc. voor waarin deelname aan de dag des oordeels aan de man moet worden gebracht: al dit geld is op één grote hoop gegooid en 6 miljard aardbewoners, opgesteld in één lange rij, worden opnieuw bedeed: iedereen op slag millivoudig miljardair. Een onzinnig beeld, even onzinnig als de door de Amerikanen voorgestelde 'infinite injustice' 'Global justice' vereist een wat minder pretentieuze analyse van de transpolitieke krachten die de huidige globalisering bepalen.

1 TWEE FUNDAMENTALISMEN: JIHAD VS. MCWORLD

Laten we beginnen met een eenvoudige vraag: wat is de bron van onyverdraagzaamheid? Onder de huidige omstandigheden is er slechts een antwoord mogelijk: fundamentalisme. Zelf ben ik atheïst, maar ik doe er al jaren niets meer aan. Mede daardoor heb ik een open oog gehouden voor religieuze verschijnselen. Waar dient Het fundamentalisme – als dat 'Het' al iets is – zich aan? Hoewel ook boeddhistische, hindoeïstische en zelfs confucianistische sekten zich fundamentalistisch roeren, zijn het toch vooral de wereldgodsdiensten die slechts één God erkennen waarbinnen het fundamentalisme zich vanaf het eind van de jaren zeventig van de 20e eeuw het heftigst roert: Jodendom, Christendom en Islam. Volgens Karin Armstrong in *De Strijd om God. Een geschiedenis van het fundamentalisme* (2000) zou fundamentalisme terug te voeren zijn op "de angsten, zorgen en verlangens waarmee mensen vaak reageren op de problemen die het leven in de moderne, seculiere wereld met zich meebrengt"². Het gaat mij er niet om hier een psychologische reductie op toe te passen. Mij gaat het vooral om een vertoogsanalyse³ van een absolute geloof in de schrift en de ervaren noodzaak dit geloof op zo'n manier te praktiseren dat het goedschiks of kwaadschiks aan anderen wordt opgelegd.

We hoeven niet ver van huis te gaan om de uitwassen van dit fundamentalisme tegen te komen: hier te lande wordt het uitgedragen door de vrouwonvriendelijke SGP en ligt het verborgen in het zwarte kousen fundamentalisme dat in Ede, dat al geruime tijd in de clinch ligt met Marokkaanse hangjongeren, die er van verdacht werden collectief en in het openbaar de aanslagen op de WTC torens te hebben bejubeld. Hun joelgedrag laat wellicht een veel simpeler verklaring toe: hangjongeren schreeuwen altijd op straat. Het begin van een oplossing ligt niet in de verkettinging en demonisering maar in de facilitering van een joel- annex hangplek.

In de VS kennen we het ultrarechtse fundamentalisme waarvan Timothy McVeigh een extremistisch-militante exponent is. Hoewel de aanslag naar mijn mening niet door deze groeperingen gepleegd kan zijn moet nog blijken of de Anthraxbrieven niet op hun conto kunnen worden geschreven. De Amesstam die zo specifiek is voor deze miltvuurbacterie is niet in Irak gekweekt, maar wel in Amerikaanse laboratoria. We zouden het ook over het ecocentristisch fundamentalisme van de Duitse Groenen kunnen hebben. De Fundi's verkeren op dit moment in een crisis, omdat ook zij zich tegen de oorlog keren en Realo Joshka Fisher dat niet toelaat. Hun probleem echoot door in Groen-Links, waar de rechtlijningen nu overstag zijn, wat overigens voor de PVDA het sein was om via Pronk wat electoraal opportuun gemor naar buiten te laten komen.

Maar meer dan welke variant dan ook laat

het Joodse fundamentalisme zien wat het doorslaggevend kenmerk van extreem-militant fundamentalisme is: expansionistisch territorialisme, geschraagd door een gewelddadig kolonisatiebeleid, met alle complicaties vandien. Waar de vicieuze cirkel van geweld en tegengeweld begint, is even moeilijk te bepalen als het punt waar deze cirkel doorbroken kan worden.

a. Islam fundamentalisme: grote en kleine Jihad

Als we ons tot het moslimfundamentalisme richten en dit verzeneligen met een militant activisme dat inmiddels aan de huiveringwekkende term 'Jihad' wordt opgehangen, zou ik ter relativering drie opmerkingen willen maken. Daarbij gaat het om een ander of vergeten gebruik van de term 'Jihad'.

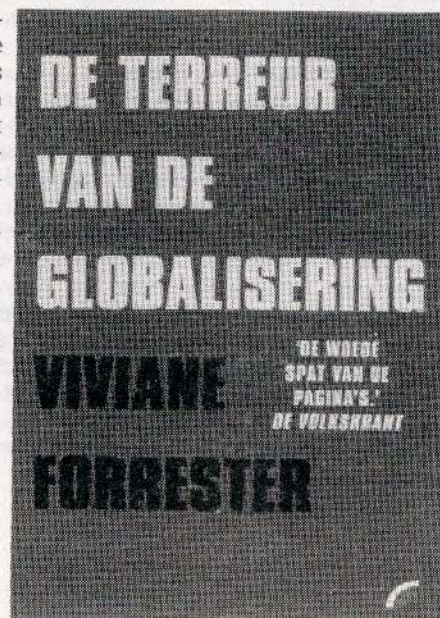
1) In december 1999 en mei 2000 schrijft een van de meest vooraanstaande commentatoren van de *New York Times* Thomas Friedman een aantal felle commentaren op het verzet van anti-globalisten – the battle of Seattle – tegen de ondemocratisch tot stand gekomen afspraken van de WTO. Volgens hem worden de betogers indirect misbruikt door Osama Bin Laden. De acties van vakbonden tegen de vrije handel met China noemt Friedman een 'Jihad'. Lang voordat deze term dus alle debatten overstemt, wordt deze al in stelling gebracht tegen alles wat zich tegen de wereldhandel verzet. Zodra volstreekte onwetendheid gepaard gaat met collectieve angst, neigen mensen ertoe alles op één hoop te gooien en dit massaal te demoniseren. Voor een goed inzicht in dit socio-politieke steekspel hoeven we alleen maar even terug te denken aan de geweldsexplosies rond de kraakbeweging en de Anti-Kernenergie Beweging in de periode 1979-1983 hier in Nederland. Een zelfde demonisering vindt nu plaats tegen antiglobalisten. Een beproefde tactiek waarin, zoals blijkt, de kwalificatie Jihad niet wordt geschuwd.

2) Paul Scheffer heeft in zijn analyse van 'ons' multiculturele drama erop gewezen dat Nederlanders hun geschiedenis niet kennen.⁴ Dat geldt vooral voor hun koloniale verleden. Vraag een willekeurige voorbijganger, wat rond 1900 het grootste moslimland ter wereld was. Het juiste antwoord zal uitblijven: Nederland. Nederlanders kennen evenmin de term Jihad, terwijl de langste koloniale oorlog die Nederland ooit heeft gevoerd een Jihad was. Op 26 maart 1873 werd deze door Atjeh afgekondigd en werd hij uitgevochten tussen 1881 en 1908. Er vielen 100.000 doden en meer dan 1 miljoen gewonden. Het huidige Indonesië heeft bijna 200 miljoen inwoners, waarvan 87% moslims – soennieten – waarmee het momenteel het grootste moslimland ter wereld is. Door de oorlogsverklaring van Nederland werd Atjeh impliciet erkend als zelfstandige staat, waardoor nu Atjehers voor de Nederlandse ambassade in Jakarta Nederland oproepen voor hun soevereiniteit te pleiten in de VN-raad.

3) Tenslotte een niet onbelangrijke nuancering van dit begrip. Recentelijk werd door een Amerikaanse sjeik een specifieke opvatting over de Jihad – wat overigens 'inspanning' betekent – naar voren gebracht, die overigens in ieder basisboekje over de Islam is terug te vinden. Ik doel op het fenomeen 'kleine Jihad' als de oorlog die in onszelf woedt. Karen Armstrong kenschetst kleine Jihad als "een innerlijke inspanning om slechte gewoonten of slecht gedrag te verbeteren" (425). De moslim bestrijdt de ongelovige in zichzelf. Deze strijd is wellicht vergelijkbaar met het stille gevecht dat iedere ongelovige moet leveren met de onmenselijke, asociale en immorele trekjes in zichzelf.

b. McWorld: marktfundamentalisme

Waar vechten anti-globalisten tegen? Is er naast al de religieuze fundamentalismen een seculier fundamentalisme te onderscheiden, een dat door zijn onzichtbaarheid en verwevenheid met de statenpolitiek even ingrijpend als ongrijpbaar is? Uit onverdachte hoek – de speculatiemiljardair George Soros – wordt inderdaad op een dergelijk fundamentalisme gewezen. In *De crisis van het mondiale kapitalisme* (1998) stelt Soros:



"Elke beperking van de vrije concurrentie verstoort de efficiëntie van het marktmechanisme; derhalve moet men die beperkingen tegengaan (...) ik heb dit beschreven als *laissez-faire*-ideologie, maar marktfundamentalisme is een betere benaming – fundamentalisme impliceert een bepaald geloof dat zich gemakkelijk tot het uiterste laat drijven. Het is een geloof", besluit Soros zijn opmerking, "in volmaaktheid, in absolute waarheden, in het idee dat er voor elk probleem een oplossing bestaat"(Soros 164).⁵

Het Westen heeft zijn vijanden altijd al gespiegeld. Zo zijn Bin Laden en Al Qaida door de oorlogsverklaring van Bush tot respectievelijk een staatshoofd met een staat verheven. Bestreed het Westen gedurende de Koude Oorlog het communisme dat onvermijdelijk op wereldrevolutie dacht af te steven, nu is het volgens de Westerse gealierden een Islam die iedere ongelovige op aarde óf moet bekeren óf moet doden. Maar daarmee lijken ze hun wereld te spiegelen: evenals het stalinistisch communisme en het extremistisch moslimfundamentalisme kent het marktfundamentalisme deze mondiale expansiedrift. Het kent evenals de andere fundamentalismen slechts één logica en één positief en negatief spookbeeld. Gedreven door de marktwerking weet het zich geleid door de onzichtbare hand van Adam Smith, ook al heeft deze "een nieuwe betekenis aangenomen in de context van de onzichtbare cyberspace" (Barber 32). Vanbinnenuit wordt het marktfundamentalisme bedreigd door het zelfingebeelde spook van de concurrentie: "De concurrentie vereist", "de globalisering dwingt ons ertoe", "onze marktpositie laat niet toe dat", het zijn doorgaans rituele bezweringen om op handen zijnde rigoreuze maatregelen te legitimeren. Volgens Viviane Forrester "zijn het geen argumenten meer, maar verwijzingen naar een doctrine, naar dogma's die niet eens meer geformuleerd hoeven te worden: erop zinspelen zou moeten volstaan om iedere poging tot verzet te smoren"(Forrester 11).⁶ Evenals het communisme en het moslimfundamentalisme pretendeert het marktfundamentalisme egalitairistisch te zijn. Om zich tot een voor ieder acceptabele vorm te transformeren moest de toegankelijkheid van de kapitalistische logica toegesneden worden op 'de gewone man'. Dit proces heeft zich in de loop van de afgelopen 20 jaar voltrokken. Thomas Frank beschrijft in *One Market under God: Extreme Capitalism, Market Populism, and the End of Economic Democracy* (2000) hoe een elitair marktdenken wordt omgesmeed tot een marktpopulisme: door het zaligmakende effect van de marktwerking gekoppeld aan de voor iedereen beschikbare digitale taal zou iedereen er in deze nieuwe economie beter op kunnen worden. Wie zich tegen dit welvaartstreven verzet – bijvoorbeeld een diversiteit van anti-globalistengroepen – wordt niet alleen voor conservatief, maar ook voor elitair versleten. *Neweconomy* – dot.communisme – wordt het sleutelwoord. Met Bill Gates als iberyp wordt een wrijvingsloos kapitalisme als een bevrijdingstheologie gepresenteerd.

Vanuit deze fundamentalistische opvatting van de Nieuwe Economie worden aanvankelijk ondenkbare, maar nu plotseling vanzelfsprekende sociale samenhangen zichtbaar en politieke paktten gesloten. Voormalige opposenten kunnen elkaar uitstekend vinden: rechtse liberale denktanks werken met linkse academici samen en voormalige communisten omarmen managers. Tegencultuur en *Neweconomy* schuiven in het dot.communisme probleemloos in elkaar. Lokale ongelijkheid krijgt perspectief tegen de achtergrond van een globale gelijkheid: "Aandeelhouders aller landen verenigt u!". Iedereen is globaal een potentiële aandeelhouder in McWorld en lokaal grootaandeelhouder in zijn eigen BV Lifestyle, die gegarandeerd wordt door De Bank. In toenemende mate gaat 'banking' (bankieren, desnoods thuis) het volledige potentieel van ieders leven ontsluiten: van hypotheek via rijk geschakerde beleggingsportefeuille tot erfenis.

Thomas Frank brengt de werking van dit 'extreme capitalism' op de volgende noemer: "Privatization + deregulation + globalization = turbo-capitalism = prosperity"(Frank 17). De rol van de overheid wordt door deregulering en privatisering overgedragen

aan de alles zaligmakende marktwerking.⁷ Stond vroeger 'overheid' voor gemeenschap, geleidelijk aan is gemeenschap gaan samenvallen met 'markt': "Hun fundamentele geloof was eenvoudig", stelt Thomas Frank, "de markt en het volk – beide eerder begrepen als belangrijkste principes van het sociale leven dan als op zich staande afzonderlijke zaken – waren in essentie een en dezelfde"(Frank 29). De markt – om het maar eens onversneden leninistisch te stellen – is van, voor en door het volk.

Zo worden dot.communisme en consumentisme de nieuwe graadmeters voor de globale democratie. Marktfundamentalistische Corporate Identity met zijn logo-centrisme introduceert een eigen variant van het humanisme: dit strekt zich uit van human resource management tot maatschappelijk verantwoord ondernemen. Zo staat het marktfundamentalisme garant voor de bevrijding van de mens in een nieuwe wereldorde die de hele wereld omspannt.⁸ De ander lijkt centraal te staan in dit 'you' manism, maar evenzogoed kan deze overtrokken vorm van humanisme juist door de euforische gestemdheid van de nieuwe mens als 'humanie' worden gezien. De strijd tussen belangengroeperingen – het consumentenrestant van de klassenstrijd – wordt een spel tussen sociale partners. Ontslag heet in deze dot.communistische configuratie een 'sociaal plan'. Hoe integraal het marktfundamentalisme het globale denken beheerst, blijkt uit het probleem dat de critici hebben om zich aan haar logica te onttrekken. Naomi Klein onderkent dit probleem in haar vermeende anti-globalisten bijbel *No Logo*.⁹ Marktfundamentalisme blijkt tot op grote hoogte merkfundamentalisme of logo-centrisme. De anti-globalisten strijd tegen merken of brands als Nike die in hun naar lageloonlanden geëxporteerde ateliers of sweatshops door kinderen en volwassenen onder hopeloze arbeidsomstandigheden hun product laten maken, blijft zich onwillekeurig bewegen binnen de logica van het consumentisme.¹⁰ Aan het eind van haar boek vraagt Klein zich af of in de boycot van brands toch niet weer – zij het indirect – het consumentisme dat het logo-centrisme schraagt, wordt bevestigd. Hoe, zo vraagt zij zich af, gaat consumentenverzet over in 'global citizenship' of mondiaal burgerschap?

2 TWEE THEOLOGIEËN:

ISLAM VERSUS ICTHEOLOGIE

Voordat ik op deze vraag inga, wil ik eerst nog twee aspecten van het marktfundamentalisme de revue laten passeren. Het gaat daarbij om de leer met zijn dogma's en de praktijk. Voor het eerste aspect reserveer ik de kwalificatie: ICTheologie. Ik zal me dus enigszins verdiepen in de relatie tussen het globale schrift bij uitstek: de digitaliteit van de Informatie- en Communicatie Technologie. Dit vormt de tegenhanger van de rol van de Koran in het moslimfundamentalisme, die in de Jihad praktisch zijn beslag krijgt. Voor het marktfundamentalisme gaat het om de relatie tussen ICT – het schrift van de speculatieve globalisering – en de markt. Zoals de Jihad wordt gelegitimeerd door een bepaalde lezing van de Koran, zo wordt de door marktfundamentalisten gewenste globalisering onderbouwd door de dogma's van het dot.communisme, op een gezamenlijke noemer gebracht in een specifieke ICTheologie.

a. Islam

Laten we eerst het theologisch statuut van de Islam in Nederland eens onder de loep nemen. Regeringsleiders zijn geschrokken van hun eigen oorlogsretoriek. Ondanks hun oorlogsverklaring aan de Islam, waar in ons land de kersverse lijsttrekker Pim Fortuyn dapper aan meedeed, doen ze tevens hun uiterste best om een burgeroorlog in eigen land te bezweren. Voor velen is het onthutsend dat het tolerante Nederland de Europese lijst aanvoert van aanslagen op moslims en moskeeën. Dat deze tolerantie grotendeels een subsidietechnische kwestie is die op de golfbewegingen van de economie meedeint, wordt daarbij uit het oog verloren.

In Nederland is niet alleen weinig begrip voor, er is ook weinig begrip van moslims. Voor een subtiele benadering van de Islam is in Nederland nooit een voedingsbodem gelegd. De islamiti-



sche hoogleraar filosofie Mohammed Arkoun, die al jaar en dag de Islam en een bepaald soort humanisme met elkaar in verband brengt, heeft zonder meer gelijk als hij stelt dat er in Nederland geen intellectueel debat bestaat over de Islam. Er is geen debat met, maar evenmin een debat tussen moslims. De affaire Hazelhoef legt hilarisch getuigenis af van dit gebrek aan debat, waar onfortuinlijke would be politici weer een smeug hollands electoraal slaatje uit kunnen slaan.

Het theologisch inzicht van lokale imams ontstijgt doorgaans nauwelijks het gehalte van een Limburgse dorpspastoor. Er vallen leuke tv series over te maken, maar als het om sociaal-politieke vraagstukken gaat die de grenzen van hun parochie overschrijden, valt van hen niets te verwachten. Bovendien kent het imamschap verschillende gradaties, terwijl ze door ons overe en kam worden geschoren. Gegeven deze tweezijdige kortzichtigheid kan de demonisering naar twee kanten uit.

Ten aanzien van de islamitische praktijk van de Jihad heb ik al verwezen naar opportune gebruik van de term en naar de kleine Jihad. Dat wordt nog verwarrender als we horen dat sommige moslimleiders opgeroepen hebben om een Jihad tegen Bin Laden te beginnen. Ook ten aanzien van de Koran zijn er verschillende posities voorhanden. Spreken over De Islam is even onzinnig als het spreken over Het Protestantisme, Het Katholicisme of zelfs Het Humanisme. Deze door onwetendheid ingegeven monolithische unificatie van religieuze praktijken lost op wanneer we de verhouding analyseren die moslims tot hun heilige boek hebben. Om zicht te krijgen op het Bin Laden fundamentalisme dienen we minstens zes 'stromingen' in de islam te onderscheiden. Daarin wordt niet alleen de grondtekst verschillend gelezen, maar worden ook de relaties met ongelovigen anders ingevuld: er is sprake van (1) een traditionalistische lezing met een accent op het rituele en met een apolitieke, maar niettemin reactionaire grondtoon, (2) een 'letterlijke' lezing die geen enkele interpretatie toelaat, (3) een reformistische lezing, die zich meer op de geest dan op de letter concentreert, (4) een extremistische, geradicaliseerde politieke lezing van de letterlijke interpretatie, (5) een rationalistische lezing die de tekst als uitgangspunt voor een humanisme neemt waarin een geadapteerde vorm van mensenrechten bespreekbaar is en (6) de esoterische lezing van de soefi traditie waarin zelfs sprake is van een universalisme. De op deze lezingen geënte praktijken van een diversiteit van moslims waarvan wij in Nederland slechts soennieten, shiïten en alawieten weten te onderscheiden zijn door de diaspora van de Islam allemaal globaal-politiek gecontextualiseerd.

Tegen deze genuanceerde achtergrond wordt duidelijk dat Bin Ladens lezing en toepassing extremistisch en radicaal, maar vooral politiek van aard is. Als hij achter de hem toegedichte misdaden tegen de menselijkheid zit, is hij zonder meer een gewetenloze massamoordenaar die opgespoord en berecht moet worden. Toch valt zelfs over de politieke consequenties

van Bin Ladens interpretatie nog wel wat meer te zeggen. Zijn de eisen die Bin Laden in zijn voorgeprogrammeerde video-speeches stelt, werkelijk zo onacceptabel? Ik onderschrijf wat de historicus Marnix Koolhaas in de NRC van 16 oktober '01 stelt: "de eerste eis, een eigen staat voor het Palestijnse volk, is meer een open deur dan een radicale politieke eis. (...) Ook wat betreft de tweede eis valt Bin Laden geen politiek extremisme te verwijten. Vanuit islamitisch standpunt is er zeker begrip op te brengen voor de weerzin tegen de Amerikaanse militaire aanwezigheid in de Arabische wereld, met name in Saudi-Arabië". Zelfs Samuel Huntington legt in *Botsende beschavingen* de vinger op de zere plek. "Voor de oorlog wedijverden Iran, Irak, de Gulf Cooperation Council en de Verenigde Staten om hun invloed in het gebied te vergroten. Na de oorlog werd de Perzische Golf een Amerikaans meer"(275). De acties waarmee Bin Laden deze eisen ingewilligd wil krijgen, mogen dan van een verwerpelijk soort fanatiek en extreem gepolitiseerd moslimfundamentalisme getuigen, de eisen zelf zijn allang door gematigder politici onderschreven.

b. ICTheologie

Maar hoe staat het met de dogma's van het marktfundamentalisme? Sinds een kleine tien jaar is informatie- en communicatietechnologie - ICT - ingebouwd in alledaagse gebruiksvoorwerpen. In mijn boek *Radicale middelmatigheid* uit 2000 schenk ik uitgebreid aandacht aan het fenomeen 'informatisering' naar de maat der middelen. De centrale these luidt: wij zijn zo ingewebd in allerlei media - van medische implantaten via tv en computer tot aan auto's en vliegtuigen - dat we ons nauwelijks meer kunnen voorstellen dat we zonder deze middelen kunnen bestaan. Dit volstrekt middelmatige leven maakt dat we op ieder moment volledig beschikbaar en razendsnel bereikbaar zijn. Daardoor zijn we lokaal altijd al globaal, actueel en virtueel ineen. Media verbinden ons met anderen en met heel de wereld. We verkeren in alle staten van paraatheid en zijn druk, druk, druk, al was het alleen maar om ieder moment de razendsnelle bewegingen van opties en aandelen via het gsmetje bij te houden. Informatie is overal, maar vooral gelaagd. CNN kijken betekent luisteren naar twee mensen, terwijl je onderin het wereldnieuws meeleest en rechts eronder nauwgezet de beursschommelingen bijhoudt. ICT heeft de oude media volledig op digitaliteit toegesnoeden, waardoor alles met alles gelinkt kan worden. Censoren in auto's, chips in de koelkast, binnenkort chips in het onderbeen voor de thuisgevangene. De vrije mens beweegt zich panisch gereguleerd door de wereld.

Door het inbouwen van microchips in alle huishoudelijke voorwerpen worden niet alleen werksters en boodschappenjongen of meisjes, maar ook oppassers overbodig. Zodra onze kinderen, evenals de elektronisch gedetineerde thuis, gemicrochipped worden, zijn ze overal door de haastig opgebliepte private veiligheidsdienstemployee op te sporen. Hopelijk nog niet vermoord. Dat geldt natuurlijk ook voor de ouders. Nooit meer op de hoek een pakje sigaretten halen en nooit meer terug komen. Zoals een varken of rund met een chip in zijn oor overal in de wei te traceren is, zo zijn ook onze schreden via de GPS tot op de meter na te trekken. We zijn ge'oor'merkt door ons gsmetje, dat ons door transnationals als KPN of Ben is aangenaaid.

We leven nu in een wereld die geeneens meer bol staat, maar barst van de informatie: iets is al actualiteit voordat het is gebeurd. Het gat tussen gebeurtenis en commentaar wordt onmiddellijk door de media gedicht. Zo stonden de media de Amerikaanse interventiemacht op de stranden van Mogadishu op te wachten. De media bereiken de werkelijkheid eerder dan het politiek gestuurde leger. Even dachten de zwaarbepakte soldaten dat de media hun vijanden waren, maar bij nader inzien wisten ze dat politiek en media nagenoeg samenvielen. In de informationele samenleving, zoals Manuel Castells onze maatschappij typeert, zijn communicatienetwerken doorslaggevend voor de besluitvorming. De politiek spreekt in de taal van de ICT over transnationale transacties wat "diepgaande consequenties heeft voor de kenmerken, organisatie en doelen van politieke processen, politieke actoren en politieke instituties"(476).

'Spindoctors' staan ontredderde politici bij. Holbrook laakt het mediabeleid van Bush. Media hebben weliswaar niet formeel invloed op de beleidsbeslissingen van regeringen maar, zoals Martin van Creveld in zijn *The Rise and Decline of the State* (1999) stelt, "het is zeker waar dat sommige mediagnaten zoals Ted Turner en Rupert Murdoch meer invloed op internationale issues hebben dan de meerderheid van de staatshoofden en hun ministers van buitenlandse zaken". Iedere politicus heeft "de zogenaamde CNN factor in het achterhoofd" (392). De aanval op mediamedewerkers van kranten en tv stations, die worden gefeëterd op enveloppen met wit poeder, laat zich tegen deze achtergrond eenvoudig begrijpen.

Kortom, het marktfundamentalisme met zijn door aandeelhouders uit alle landen gedragen *finance capital* stromen kan niet bestaan zonder een absoluut geloof in ICT. De hype van de Nasdaq index duidt op heel veel geldstromen, die nu in tegen-gestelde richting als een Japanse Tsunami, als een heuse vloedgolf alle relatieve instabiele enterprises wegvagen. De Newconomy mag dan op instorten staan, de ICTheologische dogma's staan nog als een huis. Want niet alleen op de beurs en in de beurs voelen wij de informatie zinderen, in het diepst van onze ziel weten wij dat we voor alles informatiedragers zijn. De mens wordt niet meer gedefinieerd door psychologie, sociologie, sexuologie of welke menswetenschap dan ook. De mens wordt sinds kort gedefinieerd door zijn DNAstructuur die in kaart wordt gebracht in het antropologische globaliseringsproject *pas excellence*: het Genoomproject. Hier openbaart de ICTheologie de diepste geheimen van het menselijke leven. Niet dat we er zicht op krijgen: evenals in de godsdiensten moet ieder zicht op het geheim worden bemiddeld. Daar zijn pastoors, imams en wetenschappers voor. In het geval van het DNA moet er een interface geïnterpreteerd worden, waar echter wel een geruststellende streepjescode op verschijnt, zodat het geheim geconsumeerd kan worden. Maar de centrale vraag van de ICTheologie niet langer: 'wat is het?', maar 'werkt het?' DNA is ongeloofelijk en onvoorstelbaar. En toch werkt het. Met de informatieparadigma worden dan ook een tweetal beproefd middeleeuws-christelijke credo's nieuw leven ingeblazen: het "credo quia absurdum" van Tertullianus: "Ik geloof het omdat het absurd is" en het "credo ut intelligam" van Anselmus van Canterbury: "Ik geloof om het te begrijpen".

3. WERK EN NETWERKEN: IN ALLE STATEN VERKEREN

Het werkt. Het antwoord op de ambigue vraag naar de eindtermen of de doeleinden – waar werkt het voor? Of: waarvoor moet het werken? – blijf ik u nog even schuldig. Als laatste grootste slag om de vierde wereldgodsdienst in kaart te brengen, richt ik mij op het fenomeen 'werken'. U heeft inmiddels al begrepen waaraan het marktfundamentalisme met zijn ICTheologie zijn werkzaamheid ontleend: netwerken. Dat betekent niet: haast werken, maar vooral haastig werken. Toni Negri en Michael Hardt noemen in hun boek *Empire* uit 2000 de 'globaliserende' en 'universaliserende' aandriften van het Westen die voortgekomen zijn uit het 19e eeuwse imperialisme 'Empire'. Wat verstaan zij daaronder?

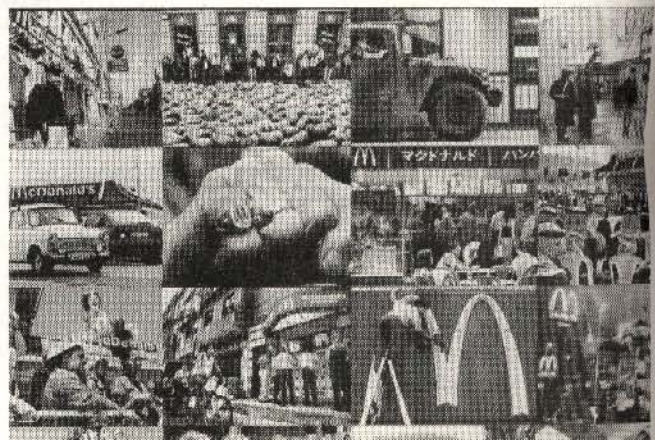
"een universele republiek, een netwerk of machten en tegenkrachten, die gestructureerd is in een grenzeloze en inclusieve architectuur. Deze imperiale expansie heeft niets van doen met imperialisme, evenmin met die staatsorganismen die gericht zijn op veldtochten, verwoesting, genocide, kolonisatie en slavernij. In tegenstelling tot zo'n imperialisme verspreidt en consolideert Empire het model van netwerkmacht" (166/67)

Om deze slag acceptabel te maken moeten we een tussenslag maken. Die verloopt via de beproefde statenpolitiek en de oorlog, twee noodzakelijke voorwaarden voor het moderne imperialisme ogenschijnlijk de steen des aanstoots voor het moslimfundamentalisme. Het cruciale staatsrechtelijke concept is 'sovereiniteit', precies dat waar Atjehers voor de ambassade

van Nederland in Jakarta een beroep op doen. Maar bestaat de staat met zijn soevereiniteit nog wel? Of is het een lege huls geworden? De meningen hierover zijn verdeeld. Van de immense literatuur over dit onderwerp vond ik in het licht van de legitimatie van statenoorlogen één boek hoogst instructief: *The Rise and Decline of the Nation-State* van de Israelische historicus van de militaire geschiedenis Martin van Creveld uit 1999. De formeel-juridische en politieke constructie van de staat begint in de veertiende eeuw, krijgt zijn beslag in het Verdrag van West-Falen van 1648, bouwt tot de Franse Revolutie van 1789 zijn bureaucratieën uit en zijn legers op en neemt imperiale vormen aan gedurende de 19e eeuw, stuiptrekt in de 20e eeuw tot 1945 in zijn oorlogszuchtige neigingen na, dekoloniseert na 1945 stelselmatig, bouwt de welfare state uit die in zijn immense bureaucratie en de BNP drukkende zorglasten vastloopt om na de eerste oliecrisis in 1973 geleidelijk aan te worden ontmanteld. Met de privatisering en deregulering in de tachtiger en negentiger jaren van de 20e eeuw worden de infusen uit de geëthanaseerde verzorgingsstaat getrokken. Er komt een hernieuwde nadruk op zelfstandig ondernemerschap en competitie. (376)

Doorslaggevender voor deze ontmanteling is echter de embryonale werking van wat later ICT zal worden. De huidige hegemonie van het Westen is op de kruisbestuiving van technologie en bureaucratie terug te voeren. De afnemende invloed van de staat tekent zich af tegen de door de technologie vereiste proliferatie van internationale en transnationale organisaties en werkverbanden, vooral telecommunicatie en wapensystemen. Deze technologie functioneert alleen binnen netwerken van regels en procedures met eigen personeel dat geleidelijk aan het belang van deze internationale netwerken boven dat van het eigen land stellen. Begonnen in 1865 met de oprichting van de Internationale Telegraaf Unie zijn er nu meer dan 400 intergouvernementale organisaties, die alle mogelijke domeinen van de menselijke activiteit beslaan. De IATA is de grootste. Zij telt meer leden dan de VN. Vliegen is een booming business. Maar technologie heeft een Januskop: enerzijds versterkt het de soevereiniteit van de staat, anderzijds overschrijdt ze haar grenzen voortdurend. Hardt & Negri analyseren in navolging van Deleuze & Guattari deze schizofrene grondtrek van het moderne kapitalisme als re- en deterritorialisering. Uiteindelijk worden alle technologische werkverbanden ondergebracht in de VN, dat ondanks het gebrek aan slagkracht een moreel bastion vormt dat door geen enkele lidstaat kan worden veronachtzaamd. Nog nooit heeft een land de VN verlaten. De VN is de beurs waarvan de schommelingen door iedere soevereine staat nauwlettend in de gaten moeten worden gehouden.

Deze internationalisering is slechts één kant van de medaille. Deze heeft er nog drie: een onderkant in de hoedanigheid van netwerken van verontruste burgers die in 'grassroot'groeperingen, Bürgerinitiatieven of consumentengroepen zich tegen de bureaucratische staat keren; NGO's als Amnesty, Artsen zonder grenzen en Greenpeace die supranationale aanspraken doen vanuit het VNhandvest. En een onzichtbare binnenkant: de transnationale corporaties die aan geen enkel land gebonden



zijn. Met hun netwerken streven ze een volstrekt wrijvingsloos kapitalisme na: *finance capital* dat razendsnel rond de aardbol stroomt. ECT – het Rotterdamse havenoverslag bedrijf is nagevoeg volledig in Chinese handen.

Het einde van de statenpolitiek voltrekt zich daarom langs de breuklijnen: tussen politiek en economie; de verstregeling van transnationale belangen van voorheen nationaal georiënteerde bedrijven – het door beursgenoteerdheid geschraagde geloof van de aandeelhouders - en de nationale belangen hebben de staatssoevereiniteit van binnenuit uitgehold. Het begrip wordt nog wel retorisch gehanteerd: er wordt gesproken over 'partiële' of 'geslonken' soevereiniteit, 'beperkte' of 'gekwalificeerde', zelfs over 'gedeelde' en 'gepoolde' soevereiniteit. Gelber herformuleert het in *Sovereignty and Interdependence* (1997) nog het meest adequaat als 'vermogen om te managen'(xi). Politici zijn voor alles interim-managers geworden. Politiek is een verlengstuk geworden van internationaal crisismanagement dat ze omwille van haar eigen legitimiteit voor een statenoorlog laat doorgaan. Daarbij hoeven we echt niet simplistisch te denken dat CEO's van Shell, Kok influisteren wat deze voormalige linkse vakbondsmen moet doen. Wel moeten we begrijpen dat bij de in de Carlyse Group verenigde investeerders in BioPort Corporation, een bedrijf dat, na overname van Michigan Biologic Products Institute in 1998 het exclusieve recht verwierf om vaccins tegen miltvuur te produceren, dat daar zowel George H. W. Bush zitting heeft als de familie Bin Laden. Het gaat allang niet meer om sneaky intenties van individuen of persoonlijke malversaties, ook al herinnert de affaire Boonstra – in 2000 nog nr. 1 op de top 100 van invloedrijkste topmanagers – ons gelukkig nog aan de goede oude tijd. Domheid blijft gelukkig bestaan. Het probleem ligt in een onoverzichtelijke complexiteit die niet alleen het staatsrechtelijke begrip 'soevereiniteit', maar ook het ethisch begrip 'verantwoordelijkheid' van binnenuit heeft uitgehold. Ik ben zelf geen voorstander van complottheorieën. Ik geloof dat de werkelijkheid tegelijkertijd banaler en complexer is.

Uit alles blijkt dat de werkelijke macht inmiddels bij netwerken ligt. Robert Kaplan wijst in *Het anarchistisch pandemonium na de Koude Oorlog* eveneens op "de steeds hechter wordende knooppunten van internationale bedrijven en markten die in vele landen de rol vertolken van onzichtbare machthebbers"(89). 'Empire' noemen Hardt & Negri het. 'Empire' is de moeder – de matrix – van alle netwerken. Verbinden we dit met de ICTheologie dan levert dit volgens Manuel Castells een geheel nieuw beeld op. In de 'informatie netwerksamenleving' zijn het de netwerken die te haastig werken. Op het vlak van internationale strijd tegen transnationale netwerken zijn netwerken geheel verweven met de onderkant van de maatschappelijke medaille: de mexicaanse Zapatistas, palestijnse Hamas en de aziatische Triades zijn daarom exemplarische netwerken, waarin verzet en misdaad heel snel in elkaar overgaan. De Noordelijke alliantie leeft van de opiumhandel. In de internationale drugs-handel ging in 1995 evenveel om als in de oliehandel. Misdaad loont nog steeds, omdat het deel van de internationale politiek is geworden. De netwerkmissdaad is niet meer te vergelijken met de maffiasyndicaten van weleer, die op territorium en familie – bloed en bodem dus – zijn geënt en de staat met zijn wetten aanviel en aanpakte. Maffia is tegenwoordig gewoon muzikaal entertainment.

Dit alles duidt erop dat ook in het geval van oorlog niet staten maar netwerken de strijd bepalen. In *Networks and Netwars: the Future of terror, Crime, and Militancy* (2001) analyseren David Ronfeldt en John Arquilla, medewerkers van de RANDcorporation, deze overgang. Na stammen, hiërarchieën en markten is het netwerk de nieuwe organisatievorm. Interessant is een vergelijking met Pine & Gilmore's analyse van de 'Experience economy'. De beleveniseconomie zou de uitkomst zijn van een economisch proces, waarin na goederen, waren en diensten nu dan ervaringen centraal staan. Dit proces zou uitlopen op het leasen van lifestyles. Banking past daar uitstekend in. Vrijheid wordt hier gedefinieerd als dat wat in Jeremy Rifkins boek *The Age of Access: The New Culture of Hypercapitalism*

where all of Life is a Paid-for Experience uit 2000 centraal staat: access. Toegang dus, maar ook excess: het leven als een house-party.

Hèt kenmerk van netwerken is dat ze geen centrum kennen. Het gaat om een veld van onderling met elkaar verbonden knooppunten, die op verschillende manieren geschakeld kunnen zijn. Het individu is zo'n knooppunt: "de eenheid van de analyse is niet zozeer het individu, maar het netwerk waarin het individu ligt ingebed".¹¹ Het individu zit niet in de knoop, het is de knoop. Het dragende kenmerk van een netwerk is 'sociaal kapitaal'.

De oorlog is een strijd tussen transnationale netwerken geworden.

"Netwerkoorlog, stellen Ronfeldt & Arquilla, *netwar* is een opkomende conflictvorm waarin de protagonisten – variërend van terroristen en criminele organisaties aan de duistere kant, tot militante sociale activisten aan de zonzijde – netwerkvormen van organisatie, doctrine, strategie en technologie gebruiken, die aangepast is aan het informatietijdperk. De praktijk van de netwerkoorlog loopt voor op de theorie, daar zowel burgerlijke als onaangepaste actoren in de maatschappij in toenemende mate in deze nieuwe manier van vechten verwickeld raken".

Anti-globalisten en voorvechters van burgerrechten zijn de 'the bright side', de internationale misdaadnetwerken en Al Qa'ida de schaduwzijde. Ronfeldt & Arquilla bevelen Bush het volgende aan: "Hiërarchisch georiënteerde staten moeten leren zich langs netwerklijnen te transformeren". Dit houdt strategisch in dat "het Westen moet beginnen zijn eigen netwerken te bouwen, mocht leren zijn vijand te 'bezwermen' om hem op te jagen of te lokaliseren tot deze kan worden vernietigd". En precies dat zien we op dit moment gebeuren. De prachtigste zet in dit spel is niet het pleidooi van ondersteunend materieel en hulpverlenende troepen door Nederland, maar de recentelijk geuite wens van de Nederlandse Politiebond om 1% van het politiepersoneel in te zetten voor internationale taken in probleemgebieden, zoals Kosovo en Afghanistan. De statenoorlog kent een eind, *global warfare* is eeuwig als de vrede.

TWEE VRIJHEIDSIDEOLOGIEËN: SPECULATIEF ULTRALIBERALISME VERSUS 'GLOBAL JUSTICE'

De Staat bestaat niet meer, om het maar eens Heideggeriaans te formuleren. Tegenwoordig is het beter in alle staten te verkeren. Zolang we blijven bewegen, werkt het. Waartoe is op geen enkele wijze lineair te beantwoorden, want alles vliegt alle kanten op en is eerder op de plaats van bestemming dan wij kunnen bevroeden. Op de vraag 'waartoe?' – dat wil zeggen op legitimatievlak – dragen de gehanteerde eindtermen nog het stempel van de staat met zijn soevereiniteit en het individu met zijn verantwoordelijkheden: het zou nog steeds om vrijheid, democratie en arbeid gaan. In het neoliberalistisch paars van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie en de Partij Van De Arbeid en Democraten 66 blijft surfen en browsen op het Internet, evenals autorijden, vliegen en werken door deze drie parameters bepaald. Niet mobiliteit staat voorop, maar automobilititeit. Voor de VVD zelfs zo sterk dat het in de grondwet zou moeten worden opgenomen: "de automobilist, stelt Peter Sloterdijk, is de technische dubbelganger van het actieve transcendentale subject". We zijn in de netwerkwereld allemaal automobilisten of we een rijbewijs hebben of niet.

Maar is vrijheid nu echt nog iets meer dan bewegingsvrijheid? Heeft marktfundamentalisme nog iets met democratie te maken? Verhoudt netwerken zich nog tot arbeid? Lag de moderne opvatting van vrijheid nog vast op arbeid en daarmee op werkgelegenheid - via zijn arbeid realiseren moderne individuen hun vrijheid – in de netwerksamenleving, beheerst door een door ICTheologische dogma's gedreven marktfundamentalisme, zijn arbeid, vrijheid en democratie niet langer de feitelijke sluitposten. Vrijheid en democratie zouden louter en alleen door de marktwerking gegarandeerd worden.

ULTRALIBERALISME

Ik betwijfel dat. Laten we tot slot daarom wat dieper op de relatie tussen markt en vrijheid ingaan. Ik ga verder niet in op de gedachte van 'global warfare' als reactie op het ongrijpbare terrorisme waarbinnen de alomgeprezen individuele vrijheid probleemloos ingeruild wordt voor een gevoel van directe veiligheid. We weten allang uit talloze eerder onderzoeken dat gevoelde veiligheid wat anders is dan feitelijke veiligheid. Ik beperk me tot de marktfundamentalistische dynamiek. Het internationale geldverkeer loopt als zand door de handen van de staat. Deze kan hoogstens met renteverhogingen of verlagingen haar invloed doen gelden, waarbij opnieuw internationale afspraken doorslaggevend zijn. Slechts intergouvernementele organisaties als het IMF en de Wereldbank kunnen nog enige controle uitoefenen. Kortom, geldstromen verkeren in alle staten: exorbitant hoog en snel.

ICT is ook niet meer te reguleren vanuit de directieven van de staat. Dit laatste heeft ook zijn 'bright' side: het zal onmogelijk blijken voor niet-democratische landen om deze mediastromen te blijven blokkeren. Deze zullen, zoals dat in de USSR het geval was, de openheid van deze staten forceren: "Het maakt niet uit of het globalisme of regionalisme is die de strijd zal winnen, meent Van Creveld, het effect op individuele staten zal hetzelfde zijn" (393).

Maar hoe zit het met arbeid? Dé paradox van het 'turbokapitalisme' is dat het voor binnenlands gebruik, gesteund door de politiek, het argument 'werkgelegenheid' pusht en voor eigen transnationaal gebruik rentabiliteit deelt als laatste toetssteen voor de gezond investeringsklimaat. Het onvermijdelijke gevolg op lokaal niveau zijn massa ontslagen, waarbij voor 'ontslag' het eufemisme 'sociaal plan' wordt gebruikt. Institutionele beleggers en aandeelhouders reageren echter altijd enthousiast op massaontslagen: de aandelen stijgen. De recente ontslagen bij KPN - 4800: haast 10% van het hele bestand - toont opnieuw deze paradoxale logica.

Het imperatief van de megawinsten - of megaverliezen - geldt slechts zolang we bereid zijn te blijven geloven in het werkgelegenheidsargument. Daarbij gaat het echter nooit om de werknemers: deze zijn slechts een functie van efficiëncy en human resource management. Evenmin als om arbeid of werk, gaat het om het product. Er is geen essentialistisch verband tussen Shell en olie. En dat de klant koning zou zijn, is een fabel die de hogepriesters van het marktfundamentalisme graag voor waarheid doen doorgaan om de institutionele beleggers en grootaandeelhouders gerust te stellen. Maar waar gaat het wel om?

Het gaat om een voor de filosofie overbekende activiteit: speculatie. Om dat wat tot Kant - die aan het eind van de 18e eeuw het Verlichtingsproces met zijn filosofie afsloot - metafysica heette en in de 19e eeuw onder het banier van het idealisme nog een uitweg vond in een tijd waarin de westerse wereld gelcidelijk aan seculariseerde en wereld werd. Het object van zowel het materialisme als het idealisme was een wereldlijke vrijheid los van iedere metafysische speculatie.

Of het gaat om een volstrekt immaterieel geloof, dat nu echter uitgedrukt wordt in termen van virtueel risico. Max Weber heeft indringend aangetoond hoe protestantisme en kapitalisme een hecht verbond sloten om via de wereldse arbeid de virtuele risico's van een ellendig bestaan in het hellevuur zoveel mogelijk af te dekken. Waren het eerst luchtvaartroutes of radio- en tvfrequenties, nu zijn het de UMTS frequenties. Binnenkort gaan we ook in vieze lucht handelen: de eerste aanzetten zijn er voor een termijnhandel in CO2 overeenkomstig de afspraken die zopas in Marakkeh zijn gemaakt. Het nemen van ingrijpende, door sancties gedekte maatregelen om na de Koude Oorlog nu ook de Warme Oorlog te winnen worden gepareerd met rituele bezweringformules: wat vooral vermeden moet worden is een slecht 'investeringsklimaat'.

Praktisch wordt dit alles vertaald in het overbrengen van productie naar andere steeds moeilijker te vinden lageloonlanden, in kapitaalvlucht, in allesverslindende fusies en almaar nieuwe virtuele speculaties. (28) Wat de hogepriesters van het marktfundamentalisme uiteindelijk willen beërven zijn natuurlijk fiscale

paradijzen.

Het is de vraag of in deze luchthandel democratische procedures gegarandeerd zijn. De verschillende bedrijfsculturen duiden op het tegendeel. Een bedrijf kent geen democratisch gekozen vertegenwoordigers. Dat geeft niets maar als zelfs democratisch gekozen politici niet langer greep op deze processen hebben wordt Fukuyama's optie over toenemende democratisering nog twijfelachtiger dan dat deze al was. Het reeds aangehaalde managementschap van politici wordt nog duidelijker als je naar ze luistert: sinds enkele decennia spreken ze uitsluitend de taal van de CEO's, ook al nemen ze termen als 'werkgelegenheid' nog steeds in de mond. Volgens Viviane Forrester heeft het er veel van weg dat er sprake is van "één enkel, dus totalitair, regime dat over een politiek vacuüm heerst" (23). Volgens antiglobalisten tracht de WTO daaraan politiek-economisch handen en voeten te geven. Op zich niet zo'n onzinnige analyse. Nogmaals, politiek is interim- en crisismanagement geworden. Met Forrester zou ik daarom de marktfundamentalistische dynamiek van transnationale ondernemingen niet langer neoliberal willen noemen, maar ultraliberaal. Evenals het moslimfundamentalisme is het marktfundamentalisme iedere vrijheidsgedachte voorbij en gelooft ze uitsluitend in speculaties.

GLOBAL JUSTICE: DEMOCRATIE

Ik kom tot een voorlopige afsluiting. President Poetin nam in september in de Duitse Bondsdag een ovationeel applaus in ontvangst na zijn in vlekkeloos KGB Duits uitgesproken rede. Enkele maanden eerder had hij niet langer de mogelijkheid uitgesloten dat Rusland lid zou worden van de NAVO, enkele weken terug kondigde hij aan de militaire bases in landen als Cuba te sluiten en vorige week stond hij zuur glimlachend zij aan zij met zijn voormalige aartsrivaal: de president van America. De Russische/Noordelijke alliantie is in de maak. Natuurlijk geluigt Poetins toezegging om de strijd tegen het terrorisme te steunen van het onvermijdelijke opportunisme dat eigen is aan economisch Realpolitiek handelen. Over islamitisch Tsjetsjenië horen we recentelijk weinig. De wapenstilstand wordt getekend. De IRA is door het dooie punt heen en de ETA begint ook aan haar territoriumdrift te twifelen. Mogen we zonder meer de conclusie trekken dat de kou uit de globe is?

Na het scheuren van het gordijn en het vallen van de Muur in 1989 is de oppositionele retoriek waarin iedere vijand van Amerika afgeschilderd werd als het land van het Kwaad volstrekt steriel geworden. Met de informatietechnologische opgeschoonde Golfoorlog werd het tijdperk van de 20e eeuwse oorlog tussen soevereine staten definitief afgesloten en zou de tijd aan van een door de informatienele netwerksamenleving geschraagde 'global welfare' aanbreken. De liefdesbaby kind van Thatcher en Reagan werd in Nederland geboren uit het huwelijk tussen de vakbonden en de werkgeversorganisaties, de zogenaamde 'sociale partners'. De welfare state is, na tot twee keer paars te zijn aangelopen, in Nederland op eigen verzoek geëuthanaseerd. 'Global welfare' bleek echter een doodgeboren kind omdat het door de privatiseringen en dereguleringen binnen nationale staten reeds bij voorbaat van zijn hart was ontdaan. En nu slaat zonder dat we het door hadden 'global welfare' om in 'global warfare'.

Goed. Laten we dit spel met slechts schijnbare opposities stoppen. We moeten de makkelijke veroordeling van fundamentalisme en expansionisme naar welke zijde dan ook laten varen. Laten we het ~~ja~~nee, dead/alive, us/them achter ons laten en de ruimte onderzoeken waarin het geloof in mensen weer wat ruimte krijgt zonder dat we weer in een slap ongeloofwaardig humanisme vervallen dat blind blijft voor de wereld. Een eerste vereiste is de opheffing van Het Grote Vergeten. Niet alleen ten aanzien van de Jihad tegen Nederland, maar ook ten aanzien van een kleine 150 oorlogen die de afgelopen 50 jaar elders zijn gevoerd. Oorlogen waarin miljoenen doden zijn gevallen. Bij deze oorlogen is de NAVO altijd betrokken geweest. Niet direct, maar op tertiaire of secundaire wijze, zoals Samuel Huntington dat in *The Clash of Civilisations of Botsende beschavingen* beschrijft. Vaak zich solidariserend met transnationale ondernemingen -

Chili blijft het exemplarische geval, maar Shell in Nigeria is daar een recent voorbeeld van; lees over actuele ontwikkelingen verder in Naomi Kleins *No Logo* – en werkzaam via intergouvernementele organisaties, zoals het IMF, de WHO en de Wereldbank. Net zo min als je de WTC doden kunt wegwimpelen met het argument dat het 'collateral damage' is van wanhopige, suïcidale vrijheidsstrijders, kun je de slachtoffers in al die andere oorlogen en een hongerend vijfde deel van de wereldbevolking afdoen met het argument dat het hun eigen schuld is en 'wij' er niets mee te maken hebben. Als de VS niet begrijpen waarom de islamitische 'Derde' Wereld zo boos op hen is, dan heeft dit te maken met een structurele blindheid die kenmerkend is voor het Grote Vergeten. Dat er door jongeren niet onmiddellijk een verband wordt gelegd tussen 17e en 18e eeuwse kolonialisme, 19e en 20e eeuwse imperialisme en de huidige transnationale globalisering ligt voor de hand. Dat is echt een ver-van-m'n-bed-show voor iemand wiens dagelijkse beslommingen niet bestaan uit het lezen en schrijven van artikelen en boeken of het besturen van landen. Toch zou er in het middelbaar onderwijs wat structurele aandacht aan besteed kunnen worden. Naast de zuilen van de Islam natuurlijk.

Maar dat armoede, honger en onrechtvaardigheid op grote schaal in de hand worden gewerkt en in stand worden gehouden door de grootschalige vernietiging van lokale infrastructures, door onaflosbare staatsschulden en door turbokapitalistische arbeidsomstandigheden in weinig democratische staten lijkt me een observatie die makkelijk te ontlenuen is aan regulier info- en edutainment dat wij massamediaal vertier plegen te noemen.

Het wordt tijd dat we weer eens massaal gaan gokken op een betere wereld. In een zelfverzekerde wereld waarin De Bank altijd meedenkt is dat problematisch. Meedenken betekent namelijk dat de hand heel diep in de eigen boezem wordt gestoken teneinde in de buidel – of vooruit dan maar: in de rijk geschakeerde beleggingsportefeuille - te kunnen tasten. Dat dit tasten meer is dan girale solidariteit betrachten laat zich raden. De uitdaging voor deze eeuw ligt in het werkbaar maken van spanningen in plaats van deze op te lossen. Identiteit is uit, spanning is in. Dat hadden we al door, maar we dachten dat het om luchtig entertainment ging. We leven niet gesubsidieerd tolerant naast elkaar in een multiculturele samenleving – allemaal identiteitjes in een straatje - maar in een interculturele samenleving die ook nog eens onder druk staat van een local-global spanning, terwijl we verwickeld zijn in een Warme Oorlog. Verkokering is uit.

We zullen het tussen of het inter moeten leren waarden. Het bestaan van het inter staat op het spel. Het zijn van het tussen, het 'esse' van het 'inter'. Alles draait om inter-esse. Zo klein moeten we nu eenmaal beginnen. Waar geen interesse is, is al gauw verkettering en demonisering. We zullen er aan moeten geloven en wel op een heel fundamentele manier. En dan nog een keer die mankgaande vergelijking: wat we nodig hebben is een kleine Jihad. Net als de moslim met de ongelovige in zichzelf bestrijdt, zo moet elke marktfundamentalist een strijd tegen de gelovige in zichzelf beginnen.

Viviane Forrester indachtig uit haar boek *De terreur van de Nieuwe Economie*: "Elke vorm van verzet vereist allereerst een helder inzicht en elke heldere benadering zal dan ook tot verontrusting leiden en voor 'bangmakerij' worden gehouden" (124).

twee fundamentalismen:
Jihad versus McWorld

twee theologieën:
Islam versus ICTheologie

twee arbeidsopvattingen:
werken en netwerken

twee vrijheidsideologieën:
ultraliberalisme versus global justice

NOTEN

1 Zie voor een van de eerste uitwerkingen van deze thematiek: Benjamin Barber, *Jihad vs. McWorld. How Globalism and tribalism are reshaping the world*. Ballantine Books, New York 1995./Lemniscaat, Rotterdam 2000

2 Karin Armstrong, *De Strijd om God. Een geschiedenis van het fundamentalisme*. De Bezige Bij, Amsterdam 2000, p. 9.

3 Deze vertoogsanalyse wordt ook uitgewerkt door Mohammed Arkoun. Zie: *Islam en humanisme. De wereld van mohammed Arkoun*. R. Haleber. Met medewerking van P.S. van Koningsveld, VU Uitg., Amsterdam 1992.

4 Zijn reactie op de ontwikkelingen na 11 september 2002 (NRC 17-11-01), waarin hij opnieuw met de drie aspecten van inburgering schermt, wordt overigens bijzonder adequaat gepareerd in een ingezonden stuk van Mercita Coronel, een Nederlandse die als Zuid-Amerikaans kind in een Nederlands pleeggezin werd opgenomen. Zie: NRC 24-11-01)

5 George Soros, *De crisis van het mondiale kapitalisme. De ondergang van de vrije wereld*. Uitg. Contact, Amsterdam/Antwerpen 1998.

6 Viviane Forrester, *De terreur van de nieuwe economie*. Uitg. Byblos, Amsterdam 2001.

7 Er woedde een kleine tien jaar een ware culturele oorlog waarin het populisme van de vakbonden geleidelijk aan werd uitgehold en overgenomen door het marktpopulisme. Oud-premier Kok wasde belichaming van deze overgang, het nederlandse poldermodel toont hoe opposenten tot 'sociale partners' werden die vooraf iedere oppositie uitdealden. Niet voor niets werd Kok triomfantelijk door Clinton binnengehaald om zijn poldermodel te presenteren.

8 Voorbeeld: perversie van globalisering. Beslissen over het eigen lichaam betekent dat individuen uit de Derde Wereld hun eigen organen tijdens hun leven kunnen verkopen. Dit wordt door ziekenhuizen gepropageerd om de tekorten in de westerse wereld op te heffen met als argument de integriteit van het lichaam. Vb, gezondheidszorg: bedden ipv. Mensen, salarisverhoging directeuren.

9 Naomi Klein, *No Logo*. Flamingo, Londen 2000/Lemniscaat, Rotterdam 2001.

10 Ook de Peruviaanse econoom El Soto wordt met het verwijt van marktdenken geconfronteerd in zijn strijd voor de legalisering en juridificering van de eigendomsrechten van de arme bevolking

11 Het wekt weinig verbazing dat daartoe naar de filosofische inzichten van franse denkers als Pierre Bourdieu, Jacques Derrida, Michel Foucault, Gilles Deleuze en Félix Guattari wordt verwezen. Deze aanvankelijk post-structuralistische, maar gaandeweg meer op verschillen dan op identiteiten georiënteerde denkers hebben al in het midden van de zestiger jaren het idee ontwikkeld dat individuen knooppunten in netwerken zijn in dezelfde tijd dat in de sociale wetenschappen systeemtheoretische en cybernetische analyses aan zeggingskracht winnen.